

ROBAK (342) *sb m*

robak (267), **chrobak** (74), **robok** (1); robak *OpecŻyw*, *Murm* (13), *Mymer*¹ (6), *GlabGad* (4), *BartBydg* (4), *TarDuch*, *MiechGlab* (2), *LibMal*, *RejPs* (3), *SeklKat* (2), *RejKup*, *MurzHist*, *MurzNT* (3), *LubPs*, *RejWiz* (3), *Leop* (4), *RejZwierz*, *BibRadz* (3), *Mącz* (36), *SienLek* (25), *RejAp* (4), *GrzegŚm*, *RejZwierc* (5), *BudBib* (3), *BiałKat*, *Oczko*, *KochPs* (3), *SkarŻyw* (6), *WerGośc*, *Calep* (15), *GostGosp*, *GrabowSet* (3), *WujNT* (6), *WysKaz* (2), *KmitaSpit*, *SkarKaz*, *CiekPotr*, *KlonFlis*; chrobak *GroicPorz*, *HistRzym*; robak : chrobak : robok *BierEz* (1:1), *FalZioł* (58:64), *BielKron* (5:2), *RejPos* (31:1:1), *CzechEp* (1:4).

o jasne, a pochylone.

sg *N* robák (110). ◇ *G* robąka (12). ◇ *D* robákowi (2). ◇ *A* robąka (6). ◇ *I* robąki(e)m (4). ◇ *V* robąku (3). ◇ *pl N* robący (48), robąki (10) *FalZioł* (4), *MiechGlab*, *SienLek* (3), *Oczko*, *Calep*. ◇ *G* robaków (36); -ów (5), -(o)w (31). ◇ *D* robák(o)m (6). ◇ *A* robąki (93). ◇ *I* robąki (5), robákami (1) *SienLek*. ◇ *L* robákach (2) *Murm* (2), robák(o)ch (3) *FalZioł* (2), *SienLek*, robąc(e)ch (1) *SeklKat*.

Sł stp: robak, chrobak, *Cn*: robak, *Linde XVI* (trzy z niżej notowanych przykładów) – *XVIII w.*: robak, chrobak.

1. Drobne stworzenie, zwykle pełzające lub łączące po ziemi i wzbudzające wstręt (jak glista, larwa, chrząszcz, jaszczurka, ślimak itp.), często pasożyt lub szkodnik; *vermis Murm*, *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *reptilis Vulg* (341) : Orzeł ten na łądzie siedział/ Nietoperz takó fkazał [...] Izby iedno w nocy latał/ A robaki nocne chwatał. *BierEz* Q4, L3v; *OpecŻyw* 28v; *Termes vermis ligni* [...] Robak ktory drzewo wyercy. *Murm* 103, 43, 96 [2 r.], 99, 101 [2 r.], 102; *Mymer*¹ *nib* 1v, k. 27v, 28v; Sok kminu/ z miodem zmieszáy/ zabija robaki wzywocie *FalZioł* I 7a; *Kantarides*. CI chrobaczy są błyskaiący á podługowaci/ Iztrefy żółthe przez skhrzydła maia *FalZioł* I 69d; *IAłczorka iesth* robak o czwor nog/ Ogon y ięzyk wężowi podobny/ farby zieloney, pod brzuchem żółtey. *FalZioł* IV 15a, +3d, ‡2e, ‡2f, ‡8b, ‡8c (85); Czemu ięzyki wężow y robakow nie ktorich takież y pów wciekłych zarażają członek wkążony. *GlabGad* C5, D, I7, L2v; *MiechGlab* 48, 89; *LibMal* 1549/149; *SeklKat* D4v; *LubPs* hh4; *RejWiz* 61v; *Leop* *Gen* 7/21; *BibRadz* *Eccli* 10/11; [Bóg zrzędził, iż Jonaszowi zakrył głowę bluszcz] s czego sie rádował iż go chłodził. Potym zalię zrzędził robaká iż przegryzł blufcz aż pofechł *BielKron* 92; w którym [mieście Mesana] iedwabie íprawuią przez czyrwie robaki/ maiać dofyc drzewá (zową *Morus*) z ktorego ci robaći liściem żywią sie *BielKron* 276v, 31, 77v, 266v; *Blatta*, *Mól* [!]/ robak który ízáty kázi *Mącz* 25d, 32d, 34a [2 r.], 42b, 48a, 108b (18); Robak kthory fye rodzi w głowce *Oftropezdrowey*/ gdy go włoży wżab wyprochniały/ wnet boleść przeltanie. *SienLek* 77v; Niektorzy robaki co ie krowkami zową/ żywo na pępek przykładaią/ á ony wyciągnawły iad wsię/ zdechną *SienLek* 100v, 70v, 71v [2 r.], 72 [2 r.], 129v, 131 (17); *HistRzym* 94v; Bo ácz Herod będąc krolem vzył [...] krotkiey rokofzy fwey/ á w což mu sie to potym w krotkim czáfie obrociło/ iż nędzne było dokończenie iego/ ták iż robacy pádali s ciála iego *RejPos* 138v, 27, 109, 164v, 201, 205, 228v, 330v; *GrzegŚm* 1; przy vrodzeniu człowiek iest iáko pijáná/ po vrodzeniu iáko bańká ktora sie ledá wichrem záchwiana wneth ftłuc może/ po śmierci ímrod á pokarm robakom á obrzydzenie ludzkie *RejZwierc* 48, 33v, 148, 200; *Arbá* niektorzi ízaránczą przekładaią ále niepodobieńtwo áby ták złe robaki miano iesc. *BudBib* I 59d *marg*, *Ion* 4/7; *Oczko* 15; *KochPs* 215; *SkarŻyw* 225, 373

[2 r.], 498; Bog nie bojąc się nic śzátáná/ áni go też ószukáwáiąc/ y chytrze iáko rybę wędą pokrytą chrobakiem łowiąc/ otworzyćście mu zaráz po iego zdrádzie groził *CzechEp* 204; *WerGość* 235; *Calep* 201a, 279b, 560b, 624b, 939a (9); *WysKaz* 1; *KmitaSpit* C; ciało káзде martwe [...] W błoto y w robaki się obroci *CiekPotr* 38; [*BielKron* 1551 46v; iáko wedle przypowieści ieft, Zły robak co ściány płuie/ á nie lepzy który winnicę *LorichKosz* 95 (*Linde*); *Cresc* 1571 403 (*Linde*), 528; *StryjKron* 368; *ArtNom* E4v].

W połączeniach szeregowych (2): pan Bog [...] karze głodem/ walką/ morem/ vboftwem/ łkodamy/ wrzody/ niemocamy/ łmiercią milich przyjaciół/ Robaki łkodliwimy/ łzuchofciami nierodzainością *SeklKaz* E; *BiałKat* Hv.

W porównaniach (2): *RejAp* 51v; Pátrzayże coś ty ieft [...] boś proch ieft á błoto/ á nie ináczey iedno iáko nędzny robak leżyłz przed oblicznością ták wielmożnego Páná łwego. *RejPos* 105v.

W charakterystycznych połączeniach: robaki niszczyć, pobijać, (po)morzyć (pomorzenie) (10), tracić, umarzać (6), wyganiać (3), wypędzać (wypędzenie) (15), wyrzucać, zabijać (32).

Frazy: »robak gryzie; gryzion, gryzienie od robakow; robak gryzący« (6;2;1;1): [cząbr] Grizienie wzywocie od iakichkolwiek chrobakow oddala. *FalZioł* †8b; [jabłko] Zwirzchu piękne czyrwone/ á we wnątrz łprochniałe/ Bo ie tám robak gryzie *RejWiz* 53; Piątego tedy dnia stáła łie nád nim pomłta Boża iáwna/ iż robacy żywot iego bez przełtánia gryżli *BielKron* 142; Bruchius et Bruchus, Żytna rdza. Robak który ziele gryzie *Mącz* 27b, 485a, 512c; tákieciem Wiátry/ łą zdrowe/ á kędy przewiewáią/ tám Robacy áni łzat áni innych rzeczy rádźi gryzą *SienLek* 2v; *RejAp* 51v; *RejPos* 204v [2 r.].

»robacy jedzą (a. zjedli); chrobak uje« (2;1): *FalZioł* I 147d; Niech ciało moje dla Páná mego Iezufa Chryłtuła robacy iedzą. *SkarŻyw* 160; Robacy go [*Heroda*] ziedli. *WujNT* Yyyyy4v.

»robak toczy; od robaków roztoczony« = *scatere vermibus Cn* (2;1): *RejZwierz* 143; Budowanie wielkie ná Wiołnę záczynác [...] miedzy inłzemi/ że drzewo trwałe y robacy ie mniej toczą *GostGosp* 96; Herod [...] od robakow roftoczony zdechnął. *WujNT* 445.

Wyrażenia: »główny robak« = *med. Hemicrania, migrena*; w XVI w. uważano, że powoduje ją pasożyt umieszczony w głowie (1): *Emigraneus vermibus capitis*. Eyn haupt worm Główny robak. *Murm* 103.

»jadowity robak« [*szyk* 14:9] (23): ieft dobry on oczet pić ludziem ktore wąż albo iaki inłzy iadowiti chrobak vije *FalZioł* I 147d; Zaba z łolą á z oleiem warzona/ na trąd ieft lekarłstwo/ á iedzenie iey robaki iadowite zabija. *FalZioł* IV 15c, *3d, I 2c, 3d, 9d, 41c (15); [*męki złoczyńcom są zadawane*] przyłóženim ná pępek myłzy/ łierłzeni/ álbo iákich innych iadowitych chrobakow nákrtych báńką *GroicPorz* iiv; Contra venenatos morsus praecipua remedia. Przeciwo vkáłzeniu yadowitych robaków [...] lekarłwa *Mącz* 36d, 28a; *SienLek* 154; Szcorpion ieft robak bárzo iadowity *RejAp* 78; *RejZwierc* 49v; *SkarŻyw* 167; *Pityocampae* – Robak iadowiti łofłnine wiercząci. *Calep* 810a.

Zestawienia w funkcji różnych nazw zoologicznych: »deszczowy robak« = *Lumbricus terrestris L.*; dżdżownica ziemna, gatunek skąposzczetu z rodziny dżdżownicowatych (*Lumbricidae*) (1): *Lumbricus Regenworm* Defłczowy robak *Mymer*¹ 28.

»jedwabny robak« = *Bombyx mori L.* (*Rost*); jedwabnik morwowy, motyl z rodziny prządkowatych (*Bombycidae*); *bombyx* *Murm*, *Mymer*¹, *BartBydg*, *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *vermiculus sericum nens* *Mącz*;

nicydalus Calep (9): *Murm* 97; *Mymer*¹ 27v; *BartBydg* 20; *vermiculus sericum nens*, Yedwabny robak. *Mącz* 386c, 26a; Iedwabiec/ álbo Iedwabny robak: *Vermiculus feric*: Seyden wurm. *SienLek* 254, *Xxx2*; *Calep* 135a, 693a.

»jodłowy robak« = *Hylobius abietis* L.; *szczeliniak jodłowy*, chrząszcz z rodziny ryjkowcowatych (*Curculionidae*), groźny szkodnik lasów sosnowych i świerkowych (1): Galba – Iodłowy robak *Calep* 445b.

»mięśny robak« = prawdopodobnie: rozwijająca się w ciele larwa *Hypoderma bovis* Gees.; gza bydłęcego, muchówki z rodziny gzowatych (*Oestridae*) (1): *Termes etiam est vermiculi genus carnem exedens*, Mieśny robak *Mącz* 450b.

»prochenny robak« = *Pityogenes bidentatus* Hbst.; *rytownik dwuzębny*, chrząszcz z rodziny kornikowatych (*Scolytidae*), najpospolitszy szkodnik sosny, którego chodniki larwalne wypełnione są drobnymi trocinami (stąd nazwa) (1): *Pityocampe pinorum erucac*, Robak w łosnie roftący/ Prochenny robak *Mącz* 301c.

»prochowny robak« = *Teredo navalis* L.; *świdrak okrętowy*, mięczak z rodziny świdrakowatych (*Teredinidae*) niszczący drewniane kadłuby łodzi, statków i urządzenia portowe; żyje w Morzu Śródziemnym i Północnym oraz Atlantyku (1): *Teredo*, Prochowny robak/ álbo drzewny mól który drzewo grizie á tak prochnieye. *Mącz* 449d.

»chrobak skorek« = *Forficula auricularia* L.; *skorek pospolity*, uskrzydłony owad z rodziny skorkowatych (*Forficulidae*), szkodnik wielu roślin (2): Tez kto by miał chrobaka w vchu fkorcka albo fwierzka/ thedy ok [!] włófkhięgo Kopru z miodem zmiefzawfzy/ ciepło wpułczay [...] w vcho *FalZioł* I 52b, I 118d.

»stonog robak« = *Oniscus* L.; *stonóg*, lądowy skorupiak z rodziny *Oniscidae* (1): *Oniscus* – Stonog robak ktori dotknioni zwinie fie iakobi nieziwi. *Calep* 730b.

»trawny robak« = prawdopodobnie: *Clysia ambiguella* Hb.; *zwójka kwasigroneczka*, motyl z rodziny zwójkowatych (*Tortricidae*), jego gąsienice niszczą pąki kwiatowe i owoce winorośli (1): *Convolvulus*, Trawny robak nieyáki który fie w okoł skraża *Mącz* 507a.

»winny robak« = *Bibio hortulanus* L.; *leń ogrodowy*, muchówka z rodziny leniowatych (*Bibionidae*) (3): *Bibio in vino nascitur eyn weinworm*. Wynny robak. *Murm* 97; *Mymer*¹ 27v; *Bibio*, biblio, vynny robak, bibliones, dicuntur vermes, qui generantur ex vini corruptione *BartBydg* 19.

»woskowy robak« = *Acarus farinae* L.; *rozkruszek mączny*, pajęczak z rodziny rozkruszkowatych (*Acaridae*), gatunek kosmopolityczny (2): *Acar vermiculus cerae*. eyn wachfworm Wofkowy robak. *Murm* 101; *Acar*, vosskovy robak *BartBydg* 3b.

»żytny robak« = *Calandra granaria* L. (*Rost*); *wólek zbożowy*, owad z rodziny ryjkowcowatych (*Curculionidae*), groźny szkodnik ziarna w magazynach i spichrzach [szyk 2:1] (3): *Curculio vermiculus frumenta devorans*. Eyn kornwibel Zytny robak. *Murm* 102; *Curculio*, vermis frumenta devorans, zytny robak *BartBydg* 38; *Curculio*, Animal parvum frumentum arrodens, Robak nieyáki żytny/ żyto każący *Mącz* 73c.

Szeregi: »czerw a (albo) robacy« (2): A my thu więc nędznicy iáko czyrw álbo robacy kiedy drzewo gryzą chcemy łzacowác á rozmirzác rozumy łwemi łprawy [...] Páná tego. *RejAp* 51v; *RejPos* 264v.

»glista, (i, albo) (ch)robak« [szyk 10:7] (17): Też [kmin tarty] na glifty/ albo na wżelkie chrobaki/ ktore leżą nie daleko ielitha wychodowego. *FalZioł* V 44, ‡7b, *[7]v, I 1c, 2a, 24b (13); *Vermino*, Glifty/ robaki/ rzezanie w żywocie mám. *Mqcz* 485a, 199b; Niektorzy od gliŧth dawaią pić w czymkolwiek popioł [...] ŧpalonego rogu Ieleniego (*marg*) Glifty albo robaki z żywotą wyganiąć. (–) *SienLek* 103v, 103v.

»robak abo mol« (1): [prorok mówi:] tho wżyŧhko [tj. postrachy i bluźnienie człowiecze] ieŧt plewy á ŧmieci v niego [u Pana]/ á iż to wżyŧtko poie robak ábo mol [sic comedet eos vermis; et sicut lanam sic devorabit eos tinea *Vulg Is* 51/8]/ iáko poiada á w niwecz obraca weńę ábo fthare odzyenie z niey wczynione *RejPos* 189v.

»mucha abo chrobak« (1): O wżzechmogący miły Pánie [...] lepiej było abyś był takiego káždego [upadłego człowieka] muchą ábo iákim chrobákkiem ŧtworzył *RejPos* 163v.

»robaki i plugastwo« (2): Ciało moje przyobleczone ieŧt robaki y plugáŧtwem z prochu [vermibus et gleba pulveris] *BibRadz Iob* 7/5; *BudBib Iob* 7/5.

Jako ostatni człón we współrzędnym połączeniu wieloczłonowym: »i in(n)e (insze) robaki« (5): [woda jałowcowa] chrobaki iadowite z domu wygania/ iako ŧą węże/ paiący/ myŧzy y inŧze robaki. *FalZioł* II 13c, I 147d; Chrzáŧczmi y ynemi ŧzkodliwemi robaki wyniŧŧczył wŧyŧtki pożytki ich ná ziemi *RejPs* 116, 116; *GroicPorz* iiv.

Przen (47) : robak nieŧláchetny/ to ieŧt/ czárt on márnny ŧprzećiwnik twoy/ ŧprávuiąc ku grzechowi ty wdzyczące látoroŧli twoie/ ku czci Pánu twoiemu ŧprávione/ podgryza ie w tobie *RejPos* 207; człowiek káždy ieŧt pruchnem/ á ŧyn człowieczy robakiem *RejPos* 317, 171, 204v [4 r.], 205 [2 r.], 228, 264, 317; *KochPs* 30; *CzechEp* 203 *marg*; Y przetoż Pan takie zámknienie czyni: Kto ŧię podwyżŧza poniżony będzie. Z dobrego drzewá ten zły robak roŧcie/ ktory to ŧámo drzewo wczynkow dobrych pŧuie. *SkarKaz* 352a; *KlonFlis* F4v; [czymże więczey człowiek będąc zgniłoŧcią/ ŧyn człowieczy będąc chrobakiem? *Leop Iob* 25/6 (*Linde*)].

robak czego (1): przyidzie robak ŧmierci/ albo iákiego innego ŧmutku nieŧpodzianego *WysKaz* 1.

W przeciwstawieniu: »robak ... człowiek« (4): A ia ciem ieŧt robak á nie człowiek/ pohańbienie ludzkie *TarDuch* A2v; *RejPs* 31; Ale ia com ieŧt? com ieŧt/ prze Bóg żywy? Robak/ nie człowiek: robak nieŧzczęŧliwy. *KochPs* 30; *GrabowSet* F2v.

Zwrot: »(prawie) w robaki obracać się« (2): Tákże ŧie káždemu w niwecz á práwie w robaki obraca kážde mizerne á ŧakome nábycie iego kthore nie bywa ŧprávowane z boiáźnią Pánŧką *RejPos* 81v, 81v.

Wyrażenie: »nędzny, marny robak« [szyk 6:1] (6:1): A tak proŧŧe ŧwiety Pánie [...] Weyŧrzyż namie nieboraka Niedłáz nędznego robaka *RejKup* dd2; O gdyby káždy weźrzał znas we wnątr do ŧiebie/ Iáki tám márnny robak wŧtáwicźnie grzebie. *RejWiz* 53; *BibRadz* *3; *RejPos* 105v, 166; A ia nędzny robak/ coć Pánie przynofżę? *GrabowSet* K2, T2.

Szereg: »robak, (a, abo) mucha« [szyk 2:2] (4): Abowiem Beelzebub był báłwan w Akáronie/ [...] á wykłáda ŧie muŧzy báłwan. O wláŧnieŧz dziŧ to báłwánŧtwo wżyŧcy widzieć možeme/ bo nie ináczey/ iedno iáko to ŧproŧne mnoŧtwo much thych plugáwych robokow/ wżędy ŧie rozleciáło. *RejPos* 79; A gdyż ŧie to ták dzyáło nád onymi mocarzmi ŧwiátá tego/ coż ty rozumieć maŧz o ŧobie nędzny robaku á niczemna mucho/ aby też to tobie miáło być przepuŧczono. *RejPos* 264v, 196, 346.

a) Wieczne męki (14) : od bogá od rzuceni/ iefzcze żywąc czuią robáká który ie gryzie i ogień wieczny i piekielné męki *MurzHist* P; Dobrzeć téłz tobie wniśc ku żywotowi chromem/ niłz dwie nodze maiąc/ być rzuconem do piekła wogień nieugałzony/ gdzie ich robák nieumiérá i ogień nie gáśnie *MurzNT Mar* 9/45, *Mar* 9/43, 47; *Leop Mar* 9/43, 45, 47; *CzechEp* 46, 48, 122; *WujNT Mar* 9/44 [43], 46 [45], 48 [47], s.155. [*Zawsze przekład lub aluzja do tego samego tekstu.*]

a. Według ówczesnych pojęć robaki powodujące ból zębów lub oczu (7) : Zołć Bykowa z miodem á z balsamem/ włythki chrobaki oczu vzdrawia. *FalZioł* IV 13b; korzenie Romanowego ziela [...] oddala mocznie bolenie zębów, á nawięczy taki bol zębów ktori bywa z íprochnienia y z chrobakow grizienia *FalZioł* V 80, I 101d, V 80 [3 r.]; Też glán z ielit wieprzowych íkrobány/ [...] gdy go w chuřtkę záwinie/ á ná ząb bolący przyłóży ciepłó/ po kilá rázow/ wynidźie s niego bol z robákami. *SienLek* 78.

2. Dolegliwość skóry, tzw. wągier (1) : ziele brodawczane. Też licze ktore ma w łobie robaki ktore zową węgry/ albo ktore iefł finoczirwone: goij *FalZioł* I 71c.

DDJ